

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkterrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van € 7,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:
C. Tersteeg, Freesiaalaan 30, 9951 GM Winsum.

Redactie:

J. Wicherts-Van Dijken
M. Meijer
J.A. Groothof
J. Huitsing
T. van der Schoor
J. Stevens
C.A. Tersteeg

Redactieadres:

Freesiaalaan 30, 9951 GM Winsum
www.winshem.nl
e-mail: info@winshem.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg
Westerstraat 31, 9951 EM Winsum
telefoon: 0595-442456

Secretaris

Jhr. Ir. C. de Ranitz
Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
telefoon: 0595-441921

Penningmeester

I. van der Molen-Huisman
Hendrik Werkmankade 6, 9951 MD Winsum
telefoon: 0595-443050

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen
Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum
telefoon: 0595-441574

Leden

H. Bolhuis
't Hoffe 1, 9951 EX Winsum
C.A. Tersteeg
Freesiaalaan 30, 9951 GM Winsum
J. Veltman
Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum
E. Visser
Singelweg 63, 9714 AS Groningen
B.J. Haak
Freesiaalaan 29, 9951 GL Winsum

Kosten lidmaatschap: € 17,50 per jaar, bij verzending
€ 21,50 per jaar. Bij beëindiging van het lidmaatschap
dient u dit vóór de verschijning van het Infobulletin
nummer 1 van het volgende jaar kenbaar te maken bij
de secretaris van de vereniging.

Bankrelatie: ABN-AMRO Winsum;
rekeningnr. 61 23 36 174

ISSN 1386-1530

Vormgeving: Jaap Stevens
Prepress en druk: Drukkerij van Denderen

Woord vooraf

Marius Hazenberg is ongetwijfeld een van de meest enthousiaste schatgravers binnen onze vereniging. Waar er in Winsum maar een schop of kraan in de grond gaat is hij paraat om op zoek te gaan naar oude scherven en potten. In de loop der jaren legde hij als amateur-archeoloog een mooie persoonlijke verzameling aan van bijzonder aardewerk uit dorp en omgeving, waarover hij hierna deskundig bericht.

In de éénmalige rubriek 'DoudesPiets' doet Clemens Tersteeg verslag van zijn gesprek met ons zeer gewaardeerde oud-bestuurslid en onze zeer actieve oud-mederedacteur Piet Noord, die vele jaren achtereen het vaak unieke, door hemzelf verzamelde materiaal aanleverde voor de rubriek 'Doudestiets'.

Vice-secretaris Emiel Visser verzorgt in dit nummer een samenvatting van de boeiende lezing die ons medelid Annemieke Galema hield tijdens de ledenvergadering in januari jl. over de emigratie van Noord-Nederlanders naar Noord-Amerika in de negentiende eeuw.

Na haar vorige bijdrage over de Volkstelling van 1795 stort Tineke van der Schoor zich nu op de regionale en locale uitkomsten van de Volkstelling van 1830.

Tenslotte zijn er in deze aflevering weer de vaste rubrieken, waarvan er twee, te weten WWWeetjes en Doudstiets gevuld zijn met foto's en bijdragen die de redactie kreeg toegezonden uit het verre Canada. Naast een Blad-Vulling en een correctie besluit dit Infobulletin met het verslag van de jaarvergadering van 22 maart 2011 van de hand van onze secretaris.

Wij wensen u veel goede onderhouding en plezier tijdens het lezen.

De redactie

Inhoud

Bodemvondsten, keramiek en aardewerk	2
DoudesPiet	5
Van Noord-Nederland naar Noord-Amerika in de negentiende eeuw	6
Blad-Vulling	9
Winsum in de Volkstelling van 1830	10
WWWeetjes	15
Doudestiets	16
Verslag jaarvergadering 22 maart 2011	18
Correcties	19

Bodenvondsten, keramiek en aardewerk

In het hiernavolgende artikel geeft ons medelid Marius Hazenberg van de werkgroep Archeologie een beschrijving van verschillende soorten aardewerk en hun ontstaansgeschiedenis. Ter illustratie zijn foto's opgenomen van stukken die door hem zijn gevonden. Mocht u na het lezen van dit artikel vragen hebben of actief willen deelnemen aan activiteiten van de werkgroep, dan kunt u contact opnemen met Marius Hazenberg of via het redactiemailadres info@winshem.nl

Dit bord is aan de voorzijde voorzien van een geelkleurige engobe (= sliblaag) waarop een bruinrode, spiraalvormige slibdecoratie in doorlooptechniek is aangebracht. Dit type bord is voorzien van een standring. Datering circa 1685. Gevonden op het borgterrein van de Tammingaborg (nu Hertenkamp).

Keramiek

Het Nederlandse woord 'keramiek' komt oorspronkelijk van het Griekse woord "keramos" wat "pottenbakkersklei" betekent. Keramiek is de verzamelnaam voor alle producten die zijn gemaakt van gebakken klei. Al naar gelang de gebruikte kleisoort en de hoogte van de temperatuur tijdens het bakken maakt men in grote lijnen onderscheid tussen aardewerk, steengoed en porselein. Daarbij geldt in principe dat hoe hoger de in de oven gebruikte temperatuur is, hoe compacter en sterker de keramiek zal worden.

Aardewerk

Het oudste keramiek dat we kennen is het aardewerk. Het bestaat uit klei, die gebakken wordt bij temperaturen van zo'n 800° C tot 1200° C. Door deze relatief lage temperatuur kan de materie niet versmelten, waardoor het aardewerk poreus blijft en dus water zal doorlaten. Om het te kunnen gebruiken voor huishoudelijk gebruik moet het nog geglazuurd worden. Hierbij wordt als het ware een dun glasachtig laagje op de keramiek aangebracht, dat ervoor zal zorgen dat er geen vloeistoffen meer kunnen doordringen. Wordt er per ongeluk een scherf vanaf gestoten, dan zal er onder het gladde glazuur een zachte, korrelige en soms onregelmatige ondergrond te vinden zijn, die nooit helemaal wit is. Omdat het glazuur niet geheel met de kern is versmolten, zal men op een scherf ook de duidelijk afgescheiden, al dan niet doorzichtige glazuurlaag kunnen herkennen. Het is mogelijk dat zich in de glazuurlaag een netwerk van fijne barstjes vertoont, het z.g. craquelé. Het aardewerk raakt pas echt ernstig beschadigd wanneer het glazuur begint af te schilferen.

Steengoed

Naast aardewerk kennen we ook steengoed, dat bestaat uit kleisoorten die een oventemperatuur van tussen de 1200° C en 1280° C kunnen doorstaan. Door deze hoge temperaturen krijgt het steengoed een relatief harde en dichte scherf, zodat het niet meer waterdoorlatend is. Het aanbrengen van een glazuurlaag is dus eigenlijk niet noodzakelijk. Toch wordt dit vaak gedaan, maar dan meer om het steengoed een mooier of gladder oppervlak te geven. In China werd al ruim voor het begin van onze jaartelling steengoed vervaardigd. Het oudste Europese steengoed is het Rijnlands steengoed. In het Rijnland werd in de elfde eeuw na Christus in de omgeving van Siegburg voor het eerst de geschikte klei gevonden. Steengoed zou men kunnen beschouwen als de overgang tussen aardewerk en porselein. Het heeft een dichte en harde scherf, zoals het porselein, maar het is evenals het aardewerk niet doorschijnend en zelden wit.

Porselein

Voor het vervaardigen van porselein zijn extreem hoge oventemperaturen nodig, die kunnen oplopen tot meer dan 1400° C. Porselein onderscheidt zich van aardewerk door de hardheid van het materiaal. Bovendien is het ondoordringbaar voor vocht,

doordat tijdens het bakproces in de hete oven een volledige sintering of versmelting van de grondstoffen heeft kunnen plaatsvinden. Alhoewel het dus niet nodig is, wordt het porselein meestal toch nog van een laagje glazuur voorzien. Wanneer er per ongeluk een stukje van het porselein afgestoten wordt, dan zal er een wit, glad en steenachtig breukvlak te zien zijn. Het losspringen van het glazuur is haast uitgesloten, omdat het volledig met de witte ondergrond is versmolten. Pas na het zorgvuldig bestuderen van een scherf kan men zien dat het uiterst dunne glazuurlaagje zonder afscheiding overgaat in de kern. Wanneer dun porselein tegen het licht wordt gehouden, kan men zien dat het, in tegenstelling tot aardewerk, half doorschijnend is. Bovendien geeft het meestal een heldere klank wanneer men er met een vinger tegenaan tikt.

Pottenbakkersklei

Zo zal de gewone bruingrijze rivierklei, met de nodige verontreinigingen, een oranje- of bloempotachtige aardewerk opleveren. Deze kleur wordt mede veroorzaakt door de aanwezigheid van ijzer. Bevat de klei kalk, dan krijgt de keramiek uiteindelijk een gele kleur. Gebruikt men klei zonder kalk- of ijzerdelen, de zogenaamde pijpaarde, dan ontstaat een wit baksel. Wanneer een rivier langs granieten rotsen stroomt, bestaat de kans dat de klei het zogenaamde kaolien bevat, waarmee porselein gemaakt kan worden.

Zuiveren en mengen

Natuurlijk gebruikten de eerst pottenbakkers de klei zoals ze die in hun directe omgeving tegen kwamen. Deze was echter nooit helemaal zuiver en bevatte vaak te veel ijzer, waardoor men maar zelden een mooi gekleurd baksel als eindresultaat kreeg. Al snel begon men de klei te zuiveren en, indien dat mogelijk was, zelfs verschillende kleisoorten met elkaar te mengen. Het is bekend dat al in de zeventiende eeuw de Delftse pottenbakkers klei lieten komen uit Doornik, het Rijnland en zelfs uit Engeland.

Faience bord met blauwe decoratie, een anjer. Datering circa 1675. Tammingsborg.

Het vormen van de klei

Klei in gebonden toestand bevat veel water. Door extra water toe te voegen kan men de klei gemakkelijk kneden. Tijdens het bakken bij hoge temperaturen wordt het vocht verdreven, waardoor de keramiek hard wordt en haar definitieve vorm krijgt. Er zijn verschillende methoden om keramiek de gewenste vorm te geven. Allereerst kan de klei eenvoudigweg met de handen gekneed en gevormd worden. Al duizenden jaren lang wordt ook gebruik gemaakt van de draaischijf, waarmee ronde voorwerpen vervaardigd kunnen worden, zoals vazen, kommen en terrines. Door de schijf met een relatief hoge snelheid te draaien, kan men tussen de duimen en de vingers en met behulp van de handpalmen de klei vormen.

Glazuren

Glazuur is een glasachtig laagje dat op het oppervlak van keramische voorwerpen kan worden aangebracht. Het voorkomt het doorlaten van water bij poreus aardewerk. Verder, en dat geldt voor zowel aardewerk als porselein, maakt het glazuur het oppervlak gladder en glanzender. Bovendien kan het extra kleur geven aan het keramiek. Er worden verschillende soorten glazuur gebruikt, die allemaal een andere samenstelling hebben.

Loodglazuur

Het glazuur dat het langst in Europa gebruikt wordt is het loodglazuur. Nadat een object uit klei gevormd en daarna gedroogd is, wordt het in een bad met loodoplossing gedompeld. Vervolgens moet het stuk wederom een tijdje drogen, waarna het in de oven wordt gebakken. Het eindresultaat is een transparante, glanzende en waterafstotende glazuurlaag. Hoewel loodglazuur doorzichtig is, heeft het een enigszins goudbruine tint, die ervoor zorgt dat de roodbruine of gelige kleur van het aardewerk nog beter tot zijn recht komt. Dit transparante glazuur laat ook de kleuren van de schilderijen onder het glazuur mooier uitkomen. Door koperoxide toe te voegen aan de loodoplossing geeft men het aardewerk een groene tint. Loodglazuur wordt lang niet altijd over het gehele oppervlak aangebracht. Soms

zien we dat alleen de binnenzijde van potten of vazen wordt geglazuurd, zodat het object niet langer poreus is. In het verre verleden zijn veel pottenbakkers overleden doordat ze te vaak in aanraking waren gekomen met het giftige loodoxide. In de achttiende eeuw werd gelukkig een methode gevonden om zonder gevaar met dergelijk glazuur te werken.

Tinglazuur

Een ander glazuurtype is het zogenaamde tinglazuur, dat in feite een loodglazuur is waaraan men tinoxide heeft toegevoegd. Hierdoor ontstaat een ondoorzichtige witte laag, zodat van het onderliggende aardewerk niets meer te zien is. Dit in tegenstelling tot het transparante loodglazuur, dat wel de kleur van het aardewerk zichtbaar laat. Het tinglazuur biedt de pottenbakker diverse mogelijkheden. Zo kan hij op de witte laag allerlei schilderijen aanbrengen, waardoor een kleurrijk voorwerp kan ontstaan. Een goed voorbeeld van de toepassing van tinglazuur is het bekende Delftse aardewerk. Bij stukken van hoge kwaliteit werd vaak over het geheel nog een laag loodglazuur

Een beeld van de tentoonstelling over bodemvondsten in de Blauwe Schuit die M. Hazenberg verzorgde.

aangebracht, waardoor nog meer glans werd verkregen. Dit noemt men ook wel "kwaarten".

Majolica en faience

Het tinglazuur is geen Nederlandse uitvinding. Het is waarschijnlijk omstreeks de achtste eeuw in het Midden-Oosten ontstaan. Tijdens de Moorse overheersing kwam deze vinding in Spanje terecht, en van daaruit in Italië. Men noemde het daar "majolica", mogelijk omdat de eerst stukken via het eiland Majorca waren verhandeld. Al spoedig werd het nieuwe aardewerk in heel Europa bekend onder de naam "faience", genoemd naar de stad Faenza, die een belangrijk centrum voor de pottenbakkerskunst was geworden. Zowel majolica als faience wordt dus gebruikt als benaming voor aardewerk dat is voorzien van een tinglazuur. Rond het midden van de vijftiende eeuw vestigde een aantal Italiaanse faiencebewerkers zich in Antwerpen. Pas in de zestiende eeuw werd voor het eerst in de Noordelijke Nederlanden het tinverglaste aardewerk geproduceerd.

Zoutglazuur

Specifiek voor het steengoed of gres wordt het zogenaamd zoutglazuur gebruikt. Hierbij wordt tijdens het bakken gewoon zout in de oven geworpen, waardoor sodadampen ontstaan die zich vermengen met het kiezelzuur in de klei. Zo ontstaat een doorzichtige zoutglazuur, dat zich zeer stevig aan het steengoed vast hecht. Het zorgt meestal, anders dan de normale glazuren, voor een duidelijk herkenbaar, spikkelige oppervlak. Toch geeft het de nodige charme aan het steengoed.

Glazuur voor porselein

Alhoewel porselein niet poreus is, en een glazuur dus niet echt nodig, wordt het meestal toch van een glazuurlaagje voorzien om het een glad en glanzend oppervlak te geven. Dit glazuur bestaat voor een groot deel uit veldspaat, dat ook een belangrijk bestanddeel van het porselein is. Het porselein en het glazuur

hebben inderdaad bijna dezelfde samenstelling. Hierdoor kunnen beide materialen met elkaar versmelten en ontstaat een hard en glashelder glazuur dat onverbreekelijk verbonden is met het porselein.

Decoratietechnieken

Naast het vormgeven, het bakken en het glazuren van de keramiek is er nog een aantal decoratietechnieken die de pottenbakker in de verschillende stadia van het vervaardigen van aardewerk en porselein kan toepassen. Kennis van deze technieken kan iemand helpen bij het dateren en het bepalen van de herkomst van keramiek. Bovendien kunnen deze versieringen iets vertellen over de kwaliteit van een bepaald stuk.

Slibtechniek

Voor het maken van aardewerk kunnen verschillende soorten klei benut worden. Zo kent men de roodbruin bakkende klei, maar ook de gelige klei. Bij de slibtechniek wordt gebruik gemaakt van deze contrasterende kleuren. Er kan bijvoorbeeld op een schotel van donkere klei een tekening worden aangebracht met behulp van lichtgekleurde slib. Dit is klei waaraan zoveel water is toegevoegd dat er een crèmeachtige substantie ontstaat. Aardewerk dat is versierd met de slibtechniek wordt gewoonlijk van een loodglazuur voorzien waarna het wordt gebakken. Een manier om het slib op de ondergrond aan te brengen was door middel van de ringeloor. Dit was meestal een afgezaagde koehoorn met een gaatje in de punt, waarmee de pottenbakker in de vorm van lijnen en stippen een versiering op de stukken kon spuiten. Op die manier ontstond het zogenaamd ringeloorwerk, dat in ons land onder het volksaardewerk valt.

Sgraffito

Verwant aan de slibtechniek is het zogenaamde "sgraffito", ook wel "sgraffiato" of "slib-krastechniek" genoemd. Hierbij wordt een dunne sliblaag (engobe) op een ongebakken voorwerp aangebracht. Vervolgens kan de pottenbakker de gewenste versiering in de sliblaag krassen, waardoor de anders gekleurde onderlaag zichtbaar wordt en een contrastrijke decoratie ontstaat. In het verleden werd meestal een donkere ondergrond gebruikt. Het tegenovergestelde, een lichtgetinte basis met een donkere sliblaag, was minder gebruikelijk.

Werkgroep Archeologie, Marius Hazenberg. Tel. 443029

Literatuurverwijzing

Hans Karel van Nieuwenhuizen, *Antiek herkennen. Aardewerk en porselein.*

DoudesPiets

Piet Noord is al sinds de oprichting van onze vereniging in 1995 op verschillende manieren actief. In het begin als bestuurslid. In de rubriek "In gesprek met" in het *Infobulletin* 1999, nummer 2, p.16, kondigde Piet Noord al aan het rustiger aan te willen gaan doen. Tot 2005 is hij vervolgens actief betrokken bij de redactie van het *Infobulletin*. En daarna bleef hij tot 2011 bijdragen aanleveren voor de vaste rubriek "Doudestieds". Eind vorig jaar kondigde Piet aan hiermee te willen stoppen, reden genoeg om hem eens in de schijnwerper te zetten.

Na zijn MULO B gaat Piet op zijn achttiende, in 1947, aan het werk bij de gemeente Marum om daarna in 1953 bij de gemeente Winsum als secretarie ambtenaar aan de slag te gaan. In 1957 trouwt Piet en gaat het echtpaar wonen aan de Kloosterstraat. Sinds 1953 bouwt hij een archief op van historische zaken die zijn belangstelling hebben. Hij maakt vele foto's, vooral van gebouwen die dreigden te verdwijnen. En hij houdt verschillende mappen bij waarin allerlei knipsels zitten die betrekking hebben op Winsum. Vanaf 1961 publiceert hij in diverse kranten, waaronder Nieuwsblad van het Noorden, de Ommelander Courant en de Wiekslag zijn wetenswaardigheden. Ook brengt hij twee ansichtkaartenboekjes uit: *Kent u ze nog... de Winsumers* (1978) en *Winsum - Obergum in oude ansichten* (1986).

Archiveren blijkt een soort van rode draad, want op de vraag welke maatschappelijke functies Piet nog meer heeft gehad, komt er een persoonlijk archief uit de kast, zowaar voorzien van een aparte index. Hierna volgt een, zeker niet complete opsomming van activiteiten en besturen waar Piet bij betrokken was: bestuur gymnastiekvereniging Jupiter, buurtvereniging, Oranjevereniging, organisator autotocht oude van dagen, Anjercomité, Klaprooscomité, gemeentelijke commissie lichamelijke opvoeding, Stichting dorpskern, wedstrijdsecretariaat poolstokverspringen, commissie straatnamen, feestcomité Triton 100 jaar, actie uniform Bazuin en Triton, personeelsvereniging gemeente Winsum, stichting festiviteiten 900 jaar Winsum en 950 jaar Winsum, naambedenker van zwembad de Hoge 4 en Winkheem, consul Nederlandse oorlogsgraven stichting, medewerker VVV (toalroute) en nog diverse kascontrole activiteiten. Voor het volledige overzicht verwijzen we naar Boek 5, pagina 33 van het persoonlijke archief van Piet Noord.

Het archief is inmiddels opgeschoond, omdat vele zaken reeds zijn gepubliceerd. De redactie bedankt Piet Noord voor zijn inzet en voor de vele jaren aanleveren van materiaal voor "Doudestieds".

C. Tersteeg

Van Noord-Nederland naar Noord-Amerika in de negentiende eeuw

Mevr. dr. J.B.E. Galema is in 1996 gepromoveerd aan de Universiteit Leiden op het onderwerp: Frisians to America, 1880-1940¹. Niet alleen de aantallen emigranten en de plaatsen waar zij terechtkwamen werden door haar onderzocht, ook de persoonlijke verhalen en beschrijvingen kwamen ruimschoots aan bod: wat waren zoal de redenen om een lange reis te ondernemen die in de negentiende eeuw veel moeite kostte en ook niet ongevaarlijk was? Om deze persoonlijke verhalen te kunnen onderzoeken werd een campagne opgezet om emigrantenbrieven te achterhalen, met duizenden brieven als resultaat, waarvan een deel werd gebundeld in het boek Dutch American Voices². Op deze wijze werd aan de hand van anekdotes het algemene verhaal van de emigratie rond 1900 naar Amerika zichtbaar en inleefbaar gemaakt. Hieronder volgt een samenvatting van haar lezing, gehouden op 18 januari 2011 tijdens de Ledenvergadering.

De vragen die de kern van het onderzoek, en daarmee van de lezing vormden, waren de volgende:

- wat waren de motieven om naar Amerika te vertrekken?
- Op welke manier emigreerde men?
- Waar kwamen de Noord-Nederlanders in Amerika terecht?
- Welke etnische bagage namen zij mee?

Aantal emigranten

In het midden van de negentiende eeuw begon de massale uittocht van Nederlanders naar Amerika. In deze eeuw was er binnen de Nederlandse grenzen al sprake van urbanisatie: men verliet het platteland om in de stad te gaan wonen en werken. Waren het in de eerste helft van de negentiende eeuw voornamelijk de plattelandsbewoners van Zeeland, Friesland en Groningen die naar Amerika emigreerden, in de tweede helft van de negentiende eeuw betrof het merendeel van de emigranten stadsbewoners. Het grote aantal emigranten moge blijken uit de volgende cijfers: van 1880 tot 1900 emigreerden zo'n 80.000 mensen van Nederland naar Amerika. Rond het jaar 1900 waren er 26.000 Groningers en evenveel Friezen die besloten Nederland voor Amerika te verruilen; Drenten waren onder de migranten een minderheid. Op de Friese kleigronden was de leegloop echter groot: zo vertrokken er in 1922 uit een aantal Friese dorpen maar liefst 13.000 van de 200.000 mensen naar Amerika. In de hele negentiende eeuw kwamen in totaal 20 miljoen Europeanen in Amerika terecht, 350.000 daarvan waren Nederlanders.

Start en motieven van de emigratie

In de eerste helft van de negentiende eeuw besloot een aantal dominees om, samen met hun gemeente, Nederland te verruilen voor een leven in Noord-Amerika. Zo vertrok predikant Alber-

Deel van een katholieke spotprent op de emigratie van de Afscheidenen naar Amerika.³

tus van Raalte in 1846 met zijn gemeente naar de Verenigde Staten, om daar de plaats Holland in Michigan te stichten. Teneinde de emigratie voor iedereen mogelijk te maken werd een emigrantenfonds gesticht, zodat de collectieve aankoop van grond in Amerika mogelijk werd.

Toch geschiedde het grootste deel van de emigratie niet uit religieuze motieven: het percentage Afgescheidenen onder de emigranten betrof slechts 16%. De voornaamste redenen tot emigratie waren epidemieën en het mislukken van de oogsten door aardappelziekten, waardoor een landbouwcrisis ontstond. Mensen die emigreerden zorgden er met hun brieven vanuit Amerika voor dat veel Nederlanders ook wel iets zagen in vertrek naar Amerika, zoals uit het volgende brieffragment blijkt:

Wat de oogst van 't vorige jaar betreft die is zoo wat geheel mislukt. Aardappels van zeer slechte kwaliteit en weinig uitkomst. De granen erg goedkoop zoo ook het vlas waar op dit oogenblik maar 1,00 tot 1,20 per bundel voor betaald wordt. Het vee is hier nog al aardig duur. Ge kunt hier wel uit opmerken, dat het er hier voor boeren en gardeniers alles behalve rooskleurig uitziet hetwelk voor de arbeidersstand ook hoogste nadeelige gevolgen heeft. Hier zijn dan ook al weder verscheidene gezinnen van voornemen om Friesland te verlaten en hun fortuin in het nieuwe vaderland America te zoeken...

(Fragment uit een brief van Dhr. Algra uit Ee, verzonden in 1891 naar het dorp Pella in Iowa).

Deze brieven genereerden weer nieuwe emigratie, en worden daarom door de onderzoekers wel "spekbrieven" genoemd. Deze brieven gaven overigens vaak een rooskleuriger beeld dan de situatie in werkelijkheid was.

West-Europa werd in de negentiende eeuw overspoeld met goedkoop graan uit Amerika, zodat de situatie in Nederland verslechterde – door de uitvoer van het overschot aan Amerikaans graan naar Europa ontstond een vicieuze cirkel van emigratie.

Andere motieven om te vertrekken, naast de landbouwcrisis, waren onder meer het ontwijken van een straf in Nederland, het ontlopen van militaire dienst of bureaucratische toestanden en de emigratie van vrouwen die door een man uit Nederland werden gehaald als huwelijkspartner. Avonturisme kwam maar heel weinig voor als motief om het geluk in Amerika te zoeken.

Niet alleen de situatie in Nederland was een reden om te emigreren, ook deden de Verenigde Staten er van alles aan om vestiging aantrekkelijk te maken: zo werden mensen actief geworven om te helpen met de aanleg van spoorwegen – het land dat aan de zojuist aangelegde spoorlijnen grensde werd aan de pioniers beschikbaar gesteld. Verder was het de regelgeving die vestiging aantrekkelijk maakte, zoals de Homestead Act van 1862, die bepaalde dat indien een persoon 65 hectare land voor een periode van vijf maanden had bewoond, het land eigendom werd van die persoon, en de Timber Culture Act van 1873 die inhield dat wanneer men een zestiende deel van zijn land met bomen beplante, er 26 hectare bij het stuk land mocht worden getrokken.

De reis naar Amerika

De emigratie naar Amerika in de eerste helft van de negentiende eeuw vond plaats met zeilschepen, die vanuit steden als Harlingen en Bremerhaven (waar zich het emigratiemuseum *Deutsches Auswandererhaus* bevindt) richting het westen vertrokken. Onderweg deed men ook Groot-Brittannië aan, waar vele mensen zich lieten inschepen. In de tweede helft van de negentiende eeuw geschiedde het vervoer voornamelijk met stoomschepen die vanuit grotere havens als Amsterdam, Rotterdam en Hamburg vertrokken. Door grote concurrentie tussen de stoomschip-

maatschappijen was de reis voor veel mensen betaalbaar; een ander voordeel van de stoomschepen was de reistijd: duurde de overtocht met een zeilschip nog zes tot acht weken, met een stoomschip stond men binnen twee weken op de kade van Ellis Island. Op dit eiland voor de kust van Manhattan werden de eerste keuringen verricht op onder meer tuberculose – werd men wegens gezondheidsredenen niet tot de Verenigde Staten toegelaten, dan waren de stoomschipmaatschappijen verantwoordelijk voor de terugtocht. Na de scheepsreis ging men verder met de trein het binnenland in. Fragmenten uit de volgende brief beschrijven delen van de reis:

Zeeziek waren we schier allen. Dat was een akelige nacht.(...) 's Avonds om 8 uur kwamen we te Liverpool. Ook hier was veel nieuws te zien. Ontzaglijk grote winkels, kolossale gebouwen, tussen welke wij wandelden in den late avondstond. Minder aangenaam was het voor ons dat we geen mens verstaan konden. (...) Vrijdag den 1sten April zagen we het vaste land van Amerika. 's Avonds om vijf uur kwamen wij in de haven van New York. Dadelijk werd dat zieke kind (het zoontje van Ruurd Pausma, 4 jaar oud) van de boot gedragen in een hospitaal, waar het de volgende dag is overleden. Volgens de verklaring van de geneesheer was het erge longontsteking.

(Fragmenten uit een brief van Hessel Hoogterp uit 1881, verzonden uit Nieuw Groningen, Michigan).

Uit deze brief blijken naast de grote taalbarrière ook de ontberingen die de overzeese reis met zich meebracht: diverse ziekten en kindersterfte waren aan de orde van de dag.

Huizen bij het metrostation Paulina op 14th Place, Groninger Hoek, Chicago 1941. Deze buurt stond onder de inwoners bekend als de 'Klompboulevard'. De bruggetjes voor de huizen leidden naar de voordeur op de tweede etage, en waren gebouwd wegens het door de modderoverlast verhoogde straatniveau.⁴

Vestiging in Amerika

Groningers en Friezen kwamen in de eerste helft van de negentiende eeuw voornamelijk in het Midwesten van de Verenigde Staten terecht, in staten als Iowa en Michigan. In de tweede helft van deze eeuw breidt de emigratie zich uit naar het gehele

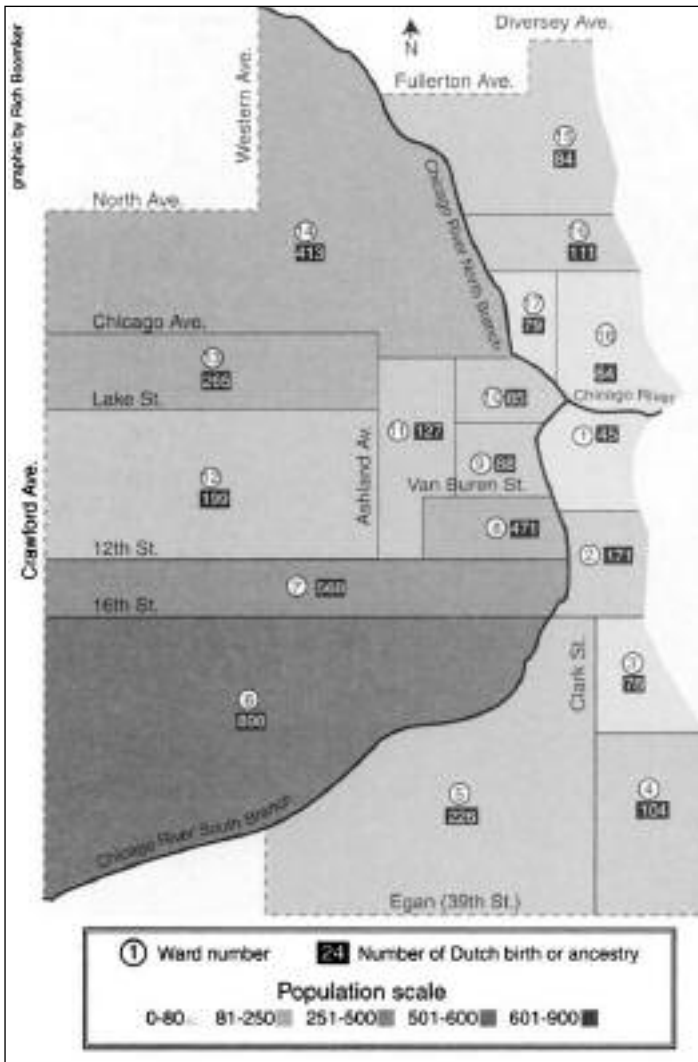

noorden van de Verenigde Staten – het Zuiden ontving weinig Noord-Nederlandse immigranten. Patterson in New Jersey, waar de zijde-industrie veel arbeiders kon gebruiken, Grand Rapids met haar meubelindustrie en Chicago, waar de Groningers onder andere bij de vuilophaaldiensten en in de Pullmanfabrieken werkten, werden een populaire vestigingsplaats. In Chicago woonden de Groningers, net als de Italianen, Joden, Polen, Bohemers en andere nationaliteiten in een min of meer afgescheiden buurt: de Groninger Hoek. Over Nederlanders in Chicago is in 2002 een interessant boek verschenen: *Dutch Chicago: a history of the Hollanders in the Windy City*, waarin veel informatie staat over de Groninger Hoek van Chicago (zie noot 4). In 1871, het jaar van de grote brand in Chicago, leefden hier ongeveer 700 Groningers.

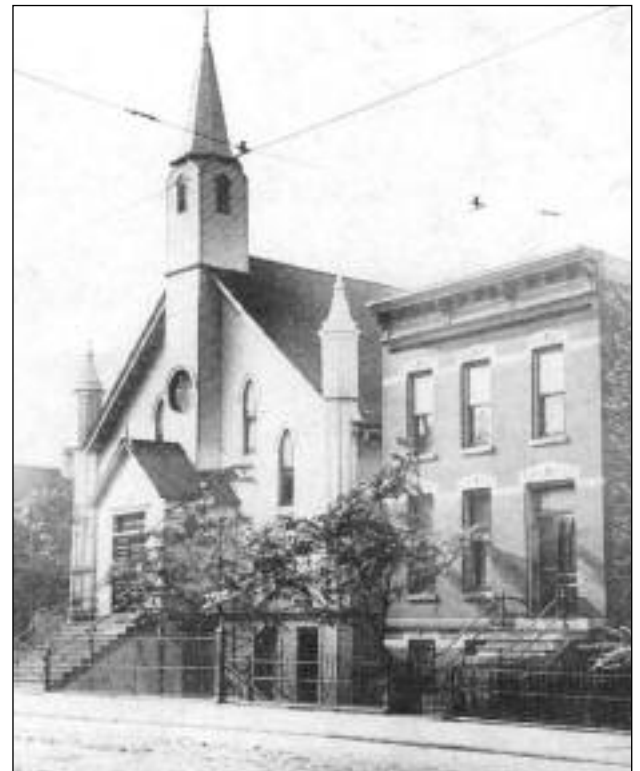
Intergratie en kaasstolp

De Nederlanders die in Amerika aankwamen, bleven over het algemeen vrij geïsoleerd van de overige Amerikanen: men had er eigen kerkgenootschappen en scholen, zodat de Nederlandse cultuur en gewoonten in het nieuwe thuisland sterk aanwezig bleven. Nederlanders werden door de groepen die al langer in Amerika waren als een soort tweederangs burgers gezien – het loon van de reeds beter geïntegreerde Italianen, Ieren en andere nationaliteiten was bijvoorbeeld beduidend hoger dan dat van de Nederlanders. Het isolationisme zorgde er ook voor dat Nederlanders geen lid werden van een vakbond. Verder waren Nederlandse migranten die ondernemer werden niet snel geneigd om zwarte arbeiders in dienst te nemen.

Toch zijn de Nederlanders, ondanks dit oorspronkelijke isolationisme, in de loop der tijd een geïntegreerde groep geworden in de Verenigde Staten. De kaasstolp die in de negentiende en vroege twintigste eeuw over de Nederlandse bevolking stond, heeft ervoor gezorgd dat de Nederlanders, ondanks de integratie in de Amerikaanse samenleving, toch hun eigen cultuur wisten te behouden.

De verspreiding van Nederlanders over Chicago, 1880. De cirkeltjes verwijzen naar de stadsdistricten, de zwarte rechthoeken en de grijsstinten van de districten tonen het aantal Nederlanders per wijk.⁵

Old 14th Street (First) Reformed Church of Chicago, eigendom van een Nederlandse gemeente van 1883 tot 1923. De aankoop van deze kerk was nodig om de grote golf immigranten van 1880 op te kunnen vangen. De gemeente werd door de Nederlanders gewaardeerd om haar traditionele gebruiken en gezelligheid. Ook hier, voor de kerk en de pastorie, zijn de typische bruggetjes te zien die bedoeld waren om het verschil in straatniveau te overbruggen.⁶

Emiel Visser

¹ Annemieke Galema. *Frisians to America, 1880-1914: with the baggage of the fatherland*. Groningen: Regio-Projekt Uitgevers, 1996; Detroit: Wayne State University Press, 1996.

² Herbert J. Brinks. *Dutch American Voices: Letters from the United States, 1850-1930*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1995

³ Overgenomen uit: *Hocus Pocus, Eene kermisprent, waarop wordt voorgesteld het droevig relaas der miserien op eene reis van geestelijke landverhuizers naar Nieuw-Luilekkerland*. Tiel 1847.

⁴ Overgenomen uit: Robert P. Swierenga, Donald J. Bruggink, editor. *Dutch Chicago: a history of the Hollanders in the Windy*

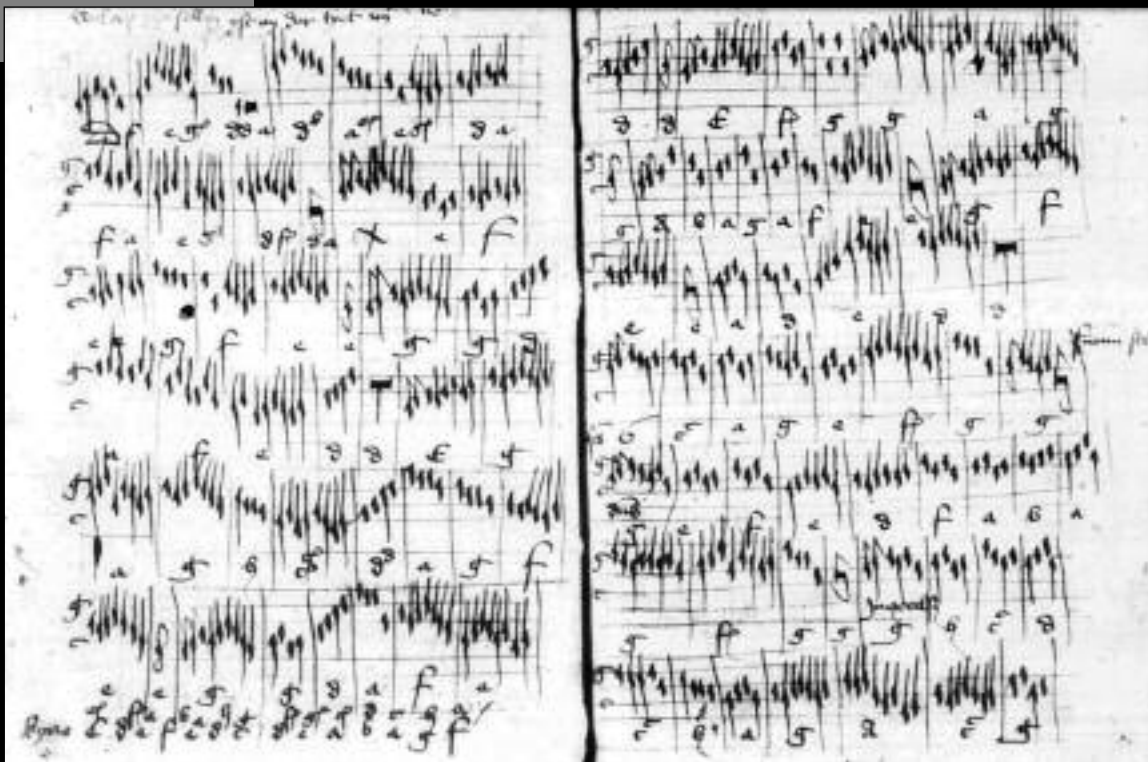
City. Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.; 2002, pag. 22. Met permissie van Donald J. Bruggink.

⁵ Overgenomen uit: Robert P. Swierenga, *Dutch Chicago: a history of the Hollanders in the Windy City*. Grand Rapids 2002. (pag. 47). Met permissie van Donald J. Bruggink.

⁶ Overgenomen uit: (*The Archives, Calvin College*. Robert P. Swierenga, *Dutch Chicago: a history of the Hollanders in the Windy City*. (Grand Rapids 2002. pag. 28). Met permissie van Donald J. Bruggink.

BLAD-VULLING

mooie bladzijden uit Winsums verleden

In de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz te Berlijn (Ms. Theol. Qu. Lat. 290, fol. 56v-57r.) wordt een met de hand op papier geschreven bundel preken en stof voor preken bewaard, die blijkens aantekeningen omstreeks 1430/1431 in het Winsumer Dominikanenklooster in de Molenstraat moet zijn geschreven. De preken en preekstoffen, getiteld *Collationes et themata sermonum*, worden toegeschreven aan Ludolphus Wylkini (Ludolf, zoon van Wylkin). Temidden van de preken bevinden zich ook vier bladzijden zogenaamde orgeltabatuurmuziek met een aantal variaties op de melodie van een volksliedje, getiteld *Wel up gesellen, ist an der tijt*. Hier zijn de eerste twee bladzijden afgedrukt. De melodie voor de rechter hand is in

noten op balken uitgeschreven. De noten voor de linker hand zijn 'beletterd'.

De Winsumer orgelvariaties behoren tot de oudste orgeltabatuurmuziek van Europa en zijn daarom ook internationaal bekend in de muziekwereld.

Enkele variaties zijn door het Groningse muziekgezelschap Super Librum onder leiding van Jan Kees Braaksma op cd opgenomen en te beluisteren (zie www.superlibrum.nl).

Jacques Tersteeg

Winsum in de Volkstelling van 1830

In het vorige artikel in deze reeks is de Volkstelling van 1795 beschreven, in deze aflevering springen we 35 jaar vooruit in de tijd, naar 1830.

In 1830 is de situatie heel anders dan ten tijde van de Volkstelling 1795. De Fransen zijn 15 jaar eerder vertrokken en het Koninkrijk Nederland is gevormd. Het zou vervolgens nog tot 1829 duren voordat Koning

Willem I opdracht geeft om een nieuwe

‘algemeene eenparige’ Volkstelling uit te voeren.

De aanzet tot het houden van de Volkstelling was gegeven door Rehuel Lobatto, een van de eerste

Nederlanders die zich met statistiek bezighielden.

Deze begaafde wiskundige gaf vanaf 1826 het

Jaarboekje uit, waarin ook een afdeling

bevolkingscijfers was opgenomen.

Hij wist de overheid te bewegen hem opdracht te geven om jaarlijks een Nederlandse versie van de Franse *Annuaire* te publiceren. De ‘Jaarboekjes van Lobatto’ bevatten artikelen en tabellen over allerlei onderwerpen, van waterstanden tot ontdekkingsreizen. De gegevens over de bevolking werden opgenomen in de sectie Statistiek. Lobatto was op zoek naar verbanden tussen geboorte- en sterftecijfers, provincie, klimaat en andere gegevens. Zo legt hij een relatie tussen weersomstandigheden en sterftegegevens.

Uitvoering van de volkstelling

De telling van 1830 wordt net als die van 1795 door aangewezene vrijwilligers uitgevoerd. Er wordt per gemeente geteld. De telling moet vervolgens op grond van de ‘politieke rekenkunst’ worden gecontroleerd. Dit is kennelijk niet eenvoudig, want er wordt opgemerkt dat, omdat deze controle slechts in ‘weinig provincies hebben kunnen volbracht worden, zoo zullen de uitkomsten voor de in deze nog achterlijke provincies slechts als voorlopig te beschouwen zijn’. De in 1830 verzamelde gegevens zijn vergeleken met ‘vroegere, met minder nauwkeurigheid verrigte tellingen’. De bevolking blijkt veel groter te zijn dan in de eerdere schattingen werd aangenomen, zoals volgens Lobatto te verwachten was.

Publicatie van de resultaten

De resultaten van de volkstelling van 1830 zijn niet in hun geheel, maar in gedeelten en bovendien op verschillende momenten in de negentiende eeuw gepubliceerd. Het is voor ons ondenkbaar dat een onderzoeksinstituut het eerste gedeelte van de resultaten vrijwel direct publiceert, een tweede deel bijna 30 jaar later, terwijl een laatste gedeelte pas 50 jaar later verschijnt. Voor de tijdgenoten was het daarmee niet eenvoudig om iets te doen met de resultaten.

De Volkstelling van 1830 zoals op de website www.volkstelling.nl gepresenteerd, is gebaseerd op drie gedrukte bronnen, te weten:

1. *Bijdragen tot de algemeene Statistiek van Nederland*. Jaargang 1878. Aflevering I. Bevolking, Oppervlakte (’s Gravenhage 1880),
2. *Volkstelling 1859*. Deel II. 2e Gedeelte. Bijlage (p. 407-419),
3. *Jaarboekje over 1831*.

Hieronder volgen een toelichting bij, en enkele gegevens met betrekking tot Winsum uit de drie genoemde bronnen.

1. In de *Bijdragen tot de Algemeene Statistiek* is het aantal mannen en het aantal vrouwen per gemeente in 1830 opgenomen. Deze informatie is overgenomen in bijgaande tabel.

Gemeente	Bevolking		Totaal
	M	V	
Adorp	463	481	944
Baflo	956	872	1828
Ezinge	679	686	1365
Winsum	823	863	1686

2. De telling uit 1830 is voor een deel gepubliceerd in een bijlage bij de *Volkstelling 1859, deel II, 2e gedeelte*. Daar is een overzicht vermeld van het aantal inwoners per gemeente. In Winsum bestaat de bevolking in 1830 uit 823 mannen en 863 vrouwen, totaal 1686 inwoners. Er is geen nadere onderverdeling gemaakt binnen de gemeente, dus het is niet mogelijk om op het niveau van dorp of buurtschap vergelijkingen te maken met de telling uit 1795.

In 1795 had Winsum (bestaande uit Winsum, Obergum, Bellingeweer, Maarhuizen en Ranum) 1213 inwoners. (Onduidelijk is of daar nog circa 90 van Klein Garnwerd moeten worden bijgeteld; het totaal komt dan op 1303. Ik ga voorlopig uit van 1213.) De bevolking van Winsum is dus aanzienlijk toegenomen in de 35 jaar tussen beide tellingen, van 1213 tot 1686; een groei van maar liefst 39 procent.

3. Op last van Z.M. den Koning is in 1831 een *Jaarboekje* uitgegeven, ook wel *Jaarboekje van Lobatto* genaamd, waarin een deel van de gegevens van de Volkstelling is gepubliceerd. Gegevens over specifieke gemeenten, verzameld in 1829, zijn zoals gezegd pas in 1859 gepubliceerd in een bijlage van het verslag van de Volkstelling uit dat jaar. (zie 2.)

Bij iedere volkstelling wordt andere informatie verzameld, naast uiteraard de basistelling van aantallen personen. In 1795 is uitsluitend het aantal inwoners per plaats geteld, zonder verdere gegevens over de bevolking te verzamelen; in de Volkstelling van 1830 wordt uiteenlopende informatie geregistreerd. Zo is het aantal mannen en vrouwen genoteerd, is gevraagd naar ‘burgerlijke staat en ouderdom’ en naar godsdienstige gezindheden. In het *Jaarboekje van Lobatto* zijn op basis van deze gegevens allerlei interessante tabellen opgenomen. Zo is een uitgebreide tabel opgenomen van het aantal inwoners per leeftijdsgroep, onderverdeeld naar man/ vrouw, gehuwd/ ongehuwd/ weduenaar/ weduwe. Het aantal huizen, huisgezinnen, bewoners en kerkgenootschappen wordt onderscheiden. Bewoners worden onderverdeeld naar geslacht en burgerlijke staat.

Zoals gezegd zijn de meeste van deze gegevens alleen per provincie weergegeven, zodat er geen conclusies over de afzonderlijke dorpen of gemeenten kunnen worden getrokken. Helaas gaat men er vanuit dat de provincie Groningen naast de hoofdstad Groningen helemaal geen plaatsen van betekenis heeft. Dit is erg jammer, aangezien hiermee veel informatie verloren is gegaan. Ter vergelijking: ‘Vriesland’ heeft een overzicht van alle 11 steden, hoewel deze in sommige gevallen kleiner zijn dan een dorp als Winsum. Zelfs van het dun bevolkte Drenthe zijn drie steden in de lijst opgenomen: Meppel, Coevorden en Assen. Hieronder bespreek ik in het kort een aantal thema’s van de Volkstelling 1830.

Staat van bevolking

In de ‘Staat van bevolking der Noordelijke provincien van Nederland’ zijn gegevens per provincie voor steden en gemeenten vermeld. In elke provincie, behalve Noordholland, is de bevolking in 1829 toegenomen, hoewel minder dan in voorgaande jaren.

Het staatje voor Groningen ziet er als volgt uit:

Tijd van het jaar en klimaatsomstandigheden

Lobatto probeert verbanden te leggen tussen de jaarlijkse geboorte- en sterftetabellen en de weersomstandigheden of tijd van het jaar. Gegevens over Amsterdam zijn voor 1929 uitgebreid weergegeven. De geboorte- en sterftetabellen van dat jaar laten zien dat de bevolking is toegenomen en dat ‘de maand Februari het maximum der geboorten oplevert, terwijl in Julij het minimum zoo wel der sterfte als der geboorten heeft plaatsgehad’. Het maximum aantal sterfgevallen viel in 1829 in December, in plaats van zoals gebruikelijk in Januari of Februari. Dit wordt door Lobatto verklaard uit de strenge winter van 1829-1830.

De gegevens over Nederland worden aangevuld met gegevens over de bevolking van vreemde landen, statistieken uit Parijs, Londen, Pruisen (inclusief het ‘krijgsvolk’), uit Hamburg, en Denemarken. Zo kunnen trends worden opgemerkt en vergeleken.

Godsdienstige gezindheden

In 1830 wordt onderscheid gemaakt tussen protestanten, Rooms Catholijken, Israelieten, en niet genoemde gezindten. In de provincie Groningen zijn 143.198

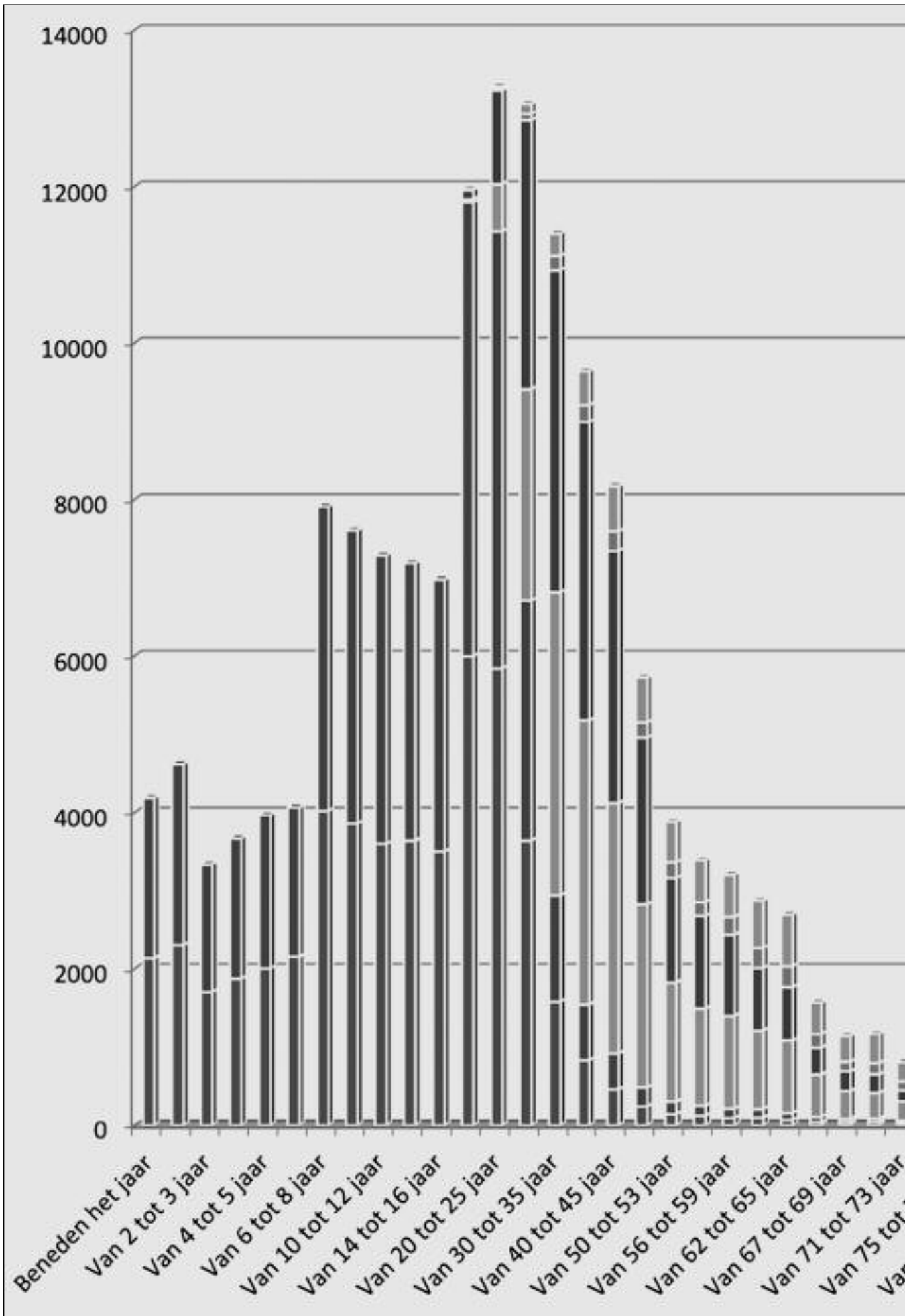
protestanten, 11.646 Rooms Catholijken, en 2.660 Israelieten geteld. Protestanten zijn ver in de meerderheid (91%), zoals in bovenstaande figuur ook is te zien.

De tabellen zijn voor de gehele provincie Groningen, zodat hieraan voor Winsum geen conclusies te verbinden zijn.

Ouderdom

Een interessante tabel (zie blz. 12-13) gaat over de leeftijd van Groningers, naar geslacht en huwelijkse staat.

PROVINCIE.	STEDEN EN GEMEENTEN.	AANTAL ZIELEN van het		TOTAAL VAN BEIDE GESLACHT.	AANMERKINGEN.
		MANNEL. GESLACHT.	VROUW. GESLACHT.		
GRONINGEN.	Groningen.....	14,119	16,141	30,260	Hierond. 760 mil.
	Gemeenten	63,505	63,739	127,244	
	Totaal der provincie.	77,624	79,880	157,504	

De leeftijd van Groningers in 1830 naar ouderdom, geslacht en huwelijks staat.

PROVINCIE N.	PROTESTAN- TEN.	ROONSCH CATHOLIJ- KEN.	ISRAELIE- TEN.	NIET GENOEMDE GEZIND- HEDEN.	TOTAAL DER BEVOLKING.
Noordbrabant..	41,840	305,446	1,476	129	348,891
Gelderland *.....	188,319	118,003	2,748	723	309,793
Noordholland...	274,211	114,705	24,117	955	413,988
Zuidholland * ...	353,852	117,564	7,596	925	479,737
Zeeland.....	100,747	36,060	454	1	137,262
Utrecht.....	77,490	53,340	1,484	45	132,359
Vriesland.....	184,787	18,545	1,555	24	204,909
Overijssel *.....	117,131	59,362	2,231	171	178,895
Groningen.....	143,198	11,646	2,660		157,504
Drenthe.....	60,173	2,451	1,172	72	63,868
TOTAAL	1,541,748	836,920	45,493	3,045	2,427,206

Enkele opmerkingen naar aanleiding van deze gegevens:

- Groningen kent een erg jonge bevolking;
- de huwelijksleeftijd is tamelijk hoog. In de groep 25 tot 30 jarigen is circa de helft van de inwoners gehuwd, in de groep 30 tot 35 jarigen is dit toegenomen tot circa 75%;

Bunders en eigenaren

In het Jaarboekje is een tabel opgenomen waarin de bevolking, het aantal bunders oppervlakte, het aantal percelen, en het aantal grondeigenaren is opgenomen.

In Groningen hebben de 157.504 inwoners 234.120 hectares ter beschikking. Deze zijn eigendom van 25.140 grondeigenaren. De bevolkingsdichtheid is 67,3 inwoners per 100 ha (=per km²). Ter vergelijking, in Drenthe is dit 24,1 inwoners per 100 ha; in Noordholland 170,8 inwoners per 100 ha.

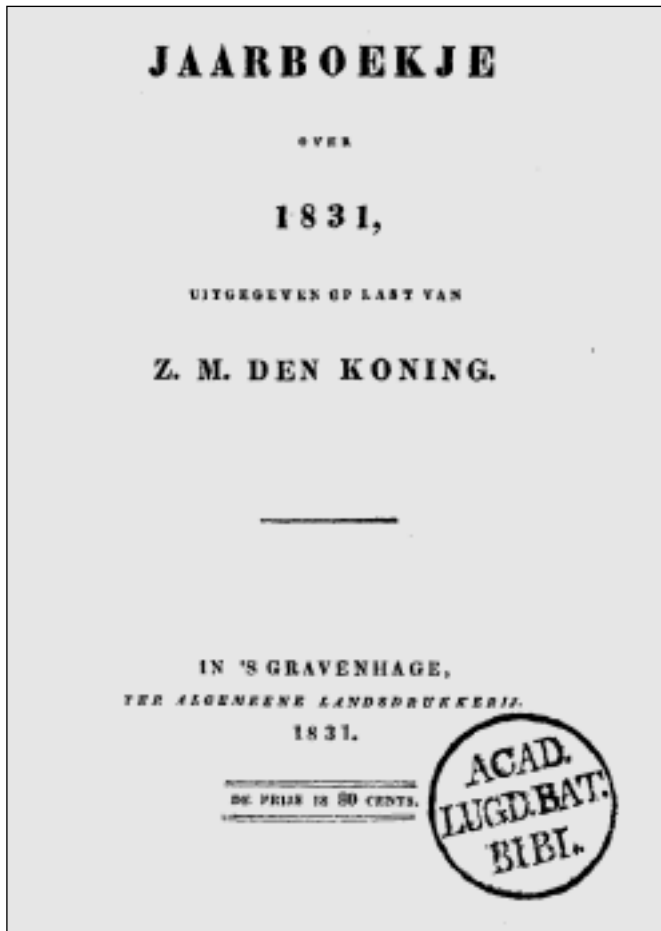
In 2009 telt de provincie Groningen 577.081 inwoners, een dichtheid van 247 inwoners/ km². (Bron: Wikipedia, geraadpleegd 2 okt. 2011)

Woningen

In 1830 had de provincie Groningen 157504 inwoners (79880 vrouwen, 77624 mannen), wonend in 32741 'huisgezinnen'. De gemiddelde gezinsgrootte komt daarmee op 4,81. Nu is dit in Nederland 2,2. Voor deze inwoners waren 27482 huizen beschikbaar, een gemiddelde woningbezetting van 5,73. Blijkbaar beschikten ruim 5000 gezinnen helemaal niet over een (zelfstandige) woning. Hierbij moet bedacht worden dat de huisvestingssituatie in Nederland in die periode erg slecht was. Een groot deel van de arme bevolking leefde in sloppen. Boerenknechten en meiden hadden geen eigen woonruimte, maar woonden in de schuur. Ook dienstboden en huisknechten woonden in bij hun werkgever. (Zie ook ³).

In de volgende aflevering reizen we 10 jaar vooruit in de tijd en kijken we naar de Volkstelling van 1840.

Tineke van der Schoor

Literatuur

- ¹ 'Rehuel Lobatto (1797-1866) eenling als statisticus, eenling als wiskundige', Ida H. Stamhuis, in *Stator*, april 2003/1.
- ² *Boer en Heer; 'de Groninger Boer' 1760-1960*, Y. Botke, Van Gorcum Assen 2002.
- ³ *Koninkrijk vol sloppen, Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*, Auke van der Woud, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010.

WWWeetjes

Van Dhr. Jack Heerema uit Fort McMurray, Canada ontving de redactie per e-mail de volgende foto met bijschrift:
The scan is of the house where I was born on the Onderden-damsterweg in Obergum. It is shown in the early 1920's at the time it was built. In front are Jacobus Heerema, Allert, Hill and Johanna Heerema Medema.

Heeft u nog oude foto's van goede kwaliteit met daarbij een leuk verhaaltje neem dan contact op met de redactie via info@winshem.nl

Verdwenen arbeidershuis 1

De afgebeelde, reeds in verval geraakte woning stond aan de zuidzijde van het Winsumerdiep, ter hoogte van de brug (Looptil) in de Schouwerzijlsterweg, daar waar het Mensingeweersterloopdiep uitmondt in het Winsumerdiep. De woning is in 1969 afgebroken. De woning was te bereiken langs het pad aan de zuidzijde van het Winsumerdiep, langs de voormalige ijsbaan (thans de camping het Marenland.) Het laatst werd het huisje bewoond door het gezin R. Terpstra.

Verdwenen arbeidershuis 2

Deze afgebeelde woning stond zuidwestelijk van de algemene begraafplaats Schilligeham en oostelijk van de buurtschap Oldenziel. Het laatst werd het huis bewoond door het gezin Riemersma. Het in de zestiger jaren afgebroken huisje was te bereiken vanaf een pad door het grasland aan en langs de westkant van het kerkhof. Voor de toegang van sportvelden wordt op dezelfde plaats nu weer een pad aangelegd..

Gymnastieklokalen in Obergum

In het vorig nummer van dit blad, *Infobulletin* 2010 nr.3/2011 nr. 1 pagina 20, stond afgebeeld het IJsbangebouwje bij de voormalige ijsbaan aan de westkant van Winsum. Voor de bouw van dit gebouwtje is, zoals Piet Noord schreef, ook gebruik gemaakt van materialen afkomstig van het voormalige gymnastieklokaal aan de Wierdaweg te Obergum (naast autowasplaats/garage Dijkema; voorheen diepvriesgebouw). Bij de bouw in 1931 van

dat gymnastieklokaal werd weer gebruik gemaakt van materialen van het voormalig gymnastieklokaal (gebouwd in 1913) aan de Oosterstraat te Obergum (bij de voormalige helling).

Een foto van dat gebouw aan de Oosterstraat werd aange-reikt door Heero Huitsing in Canada. Met een vergrootglas kun je zijn grootvader Heero Hoekzema, met hondje, nog ontdekken vóór het gebouwtje.

Zo deed het materiaal van dat gymnastieklokaal drie maal dienst. Dat is nog eens duurzaam!

Mw. Pannekoek-Datema (1914) vertelde dat zij in 1926 nog gymnastiekles kreeg in het gebouw aan de Oosterstraat.

Kleipramen in het Winsumerdiep

Voor de toen ten oosten van Winsum gevestigde steenfabriek "Lombok", eigendom van de N.V.Steenfabrieken v/h firma M.Mees, werd tichelklei per boot aangevoerd door het Winsumerdiep vanaf het Reitdiep.

Na de tweede wereldoorlog werd tichelklei gegraven van de landerijen gelegen aan het Reitdiep, eigendom van de fam. F.H. Dijksterhuis (namelijk ten westen van de weg Schap-halsterzijl / Schouwerzijl).

Vanaf die hooggelegen weg (op de dijk) heeft men een fraai uitzicht over die landerijen naar en zelfs op het Reitdiep.

Later werd de tichelklei aangevoerd vanaf de landerijen gelegen in Schilligeham aan het Reitdiep (eigendom van de fam. De Ranitz).

Vervoer over het Reitdiep en het Winsumerdiep geschiedde met kleipramen, getrokken of opgeduwd door een motorboot. De boten werden bediend door de fam. B.C.Visser (vader en zoon). Een foto rond 1970 gemaakt door Heerke Heerema Hendrikzoon (Canada) werd aan de redactie toegezonden. Op deze foto is ook weer het reeds meer besproken gebouwtje op de ijsbaan te zien.

Verlag jaarvergadering 22 maart 2011

Hieronder volgt het verslag van de jaarvergadering, die op 22 maart 2011 gehouden werd in zaal "De Hoogte" te Obergum en waarbij plusminus 50 personen aanwezig waren.

Opening

De voorzitter, Jacques Tersteeg, opent de vergadering om 20:00 uur en heet alle aanwezigen van harte welkom, in het bijzonder de spreker van vanavond: dr. Richard Paping.

Hij meldt dat twee personen zich voor deze avond hebben afgemeld, te weten dhr. A. Schuuring en dhr. Wibier.

Mededelingen

Piet Noord

Helaas heeft het bestuur vernomen dat dhr. Piet Noord stopt met zijn werkzaamheden voor de vereniging. Sinds jaren was hij betrokken bij onder andere de verkoop, distributie en bezorging van het Infobulletin. Daarnaast kent ieder hem van zijn waardevolle en interessante bijdragen die hij geleverd heeft aan het blad, waaronder "Doudestieds".

Het is erg jammer dat Piet Noord stopt met zijn bijdragen aan onze vereniging, maar er is uiteraard alle begrip voor. Hij wordt hartelijk bedankt voor al het werk dat hij heeft verzet.

Mutaties redactie

Binnen de redactie van het Infobulletin hebben zich een aantal veranderingen voorgedaan: mevr. Anneke Pieterman en mevr. Barbara van der Dussen zijn gestopt als redactielid. Na jaren werkzaam te zijn geweest voor het blad hebben ze helaas afscheid genomen. Ze worden hartelijk bedankt voor het werk dat ze binnen de redactie hebben verricht.

Als opvolgers van Anneke Pieterman en Barbara van der Dussen zijn twee leden bereid gebonden om de taken over te nemen: mevr. Jannie Wicherts-van Dijken en dhr. Melle Meijer. De redactie hoopt op een vruchtbare samenwerking met de nieuwe redactieleden.

Inrichting Jacobijnenhuis

De inrichting van het Jacobijnenhuis is helaas wat vertraagd door onder andere het uitgestelde begin van de Beeldbank-cursussen. Inmiddels hebben zich 12 mensen aangemeld om deze cursussen, die hopelijk binnenkort zullen beginnen, te volgen.

Erfgoedcommissie

Vanwege de vertragingen rond de Erfgoedcommissie is er contact geweest met de Bond Heemschut. Al enige tijd wordt gepoogd om de Erfgoedcommissie geïnstalleerd en draaiende te krijgen, maar helaas is dit nog niet gelukt. Hopelijk zal dit in de nabije toekomst veranderen.

Notulen vorige jaarvergadering

Er zijn geen opmerkingen over de vorige notulen, dus deze worden goedgekeurd en vastgesteld.

Jaarverslag

Ook over de jaarstukken zijn geen opmerkingen, dus ook deze worden vastgesteld.

Financieel verslag 2010

Over de financiële stukken zijn wederom geen opmerkingen, zodat bestuur en penningmeester kunnen worden gedechargeerd.

Verslag Kascommissie

Mevr. Veltman meldt dat er geen onrechtmatigheden werden aangetroffen in de financiën, en dat het verslag dus positief is afgesloten.

Benoeming nieuwe Kascommissie

Mevr. Siegers-Werkman treedt uit de Kascommissie, zij wordt zeer bedankt voor haar werkzaamheden. Als opvolger wordt voorgesteld dhr. Zwerver, en omdat er geen bezwaren zijn tegen zijn kandidatuur, wordt hij benoemd.

Bestuursverkiezingen

Aangezien de voorzitter, dhr. Jacques Tersteeg, aftredend (maar herkiesbaar) is als voorzitter en bestuurslid, neemt dhr. Jan Venhuizen het woord.

Jacques Tersteeg wordt herbenoemd als voorzitter van de Historische Vereniging; er wordt geen stemming verlangd voor zijn herbenoeming en dhr. Tersteeg bedankt daarom iedereen voor het vertrouwen.

Verder treedt dhr. Berend Raangs af als lid van het bestuur. Dit is erg jammer, gezien zijn expertise op onder andere het gebied van bouwhistorische elementen en als kundig schrijver van brieven aan officiële instanties. Hij zal waarschijnlijk plaatsnemen in de Erfgoedcommissie om aldaar zijn kennis in te zetten. Het bestuur bedankt Berend Raangs hartelijk voor zijn jarenlange bestuursfunctie.

Om de plaats van Berend Raangs in te nemen is mevr. Hilde Bolhuis benaderd. Zij was onder andere betrokken als mederedactielid van het Jubileumboek uit 2007, en verder heeft zij zich onderscheiden door haar werk voor de Joodse geschiedenis van Winsum en de geschiedenis van het Christelijk onderwijs in Winsum.

Hilde Bolhuis wordt benoemd tot bestuurslid en zeer bedankt voor haar kandidatuur.

Geleidelijke verhoging van de contributie

Vanwege de huur van het Jacobijnenhuis als nieuwe werkruimte voor de vereniging heeft het bestuur een getemporeerde contributieverhoging voorgesteld. Dit is ook nodig gebleken, omdat andere kosten ook zijn gestegen. De leden zijn hierover op de vorige ledenvergadering gepolst; toen was er weinig kritiek op deze beslissing.

De verhoging zal in twee stappen plaatsvinden: volgend jaar (2012) zal er € 2,50 bij de contributie worden opgeteld, in het jaar 2013 zal wederom een verhoging van € 2,50 plaatsvinden. In totaal betekent dit dus een verhoging van € 5,- in 2 jaar.

Omdat een stijging van de contributie (zeker in de crisis waarin Nederland zich momenteel bevindt) leden zou kunnen verjagen, is besloten tot deze geleidelijke stappen. Op een vraag of er iets gedaan wordt met subsidies wordt geantwoord dat de vereniging deze niet ontvangt. Er vindt alleen sponsoring plaats door middel van de advertenties in het Infobulletin.

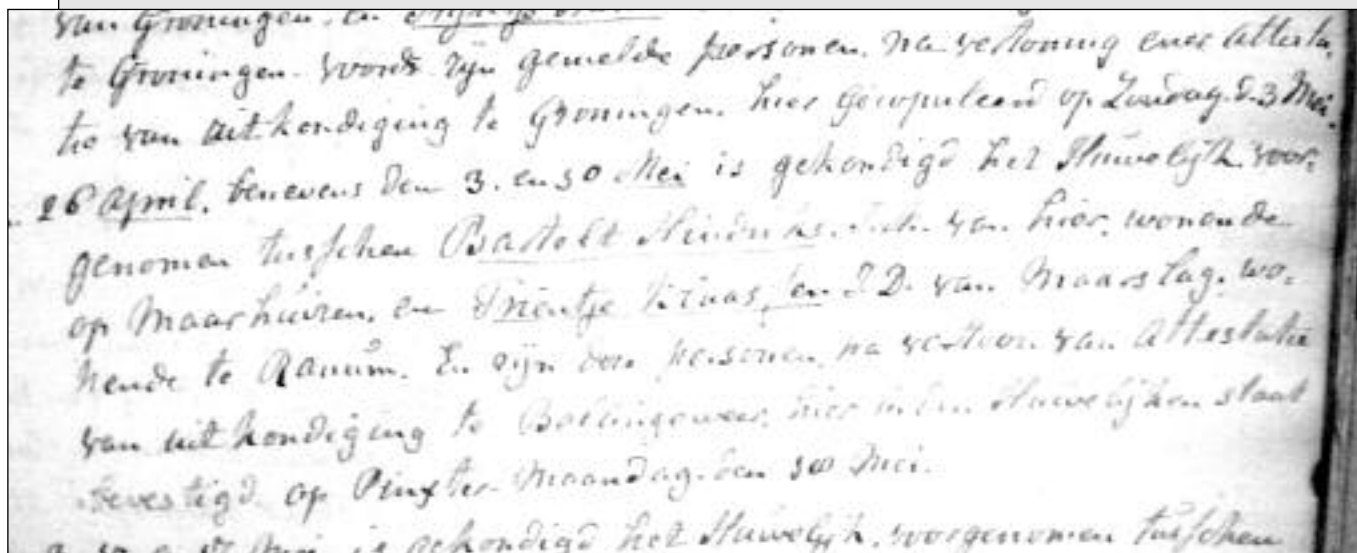
Er worden geen bezwaren geuit over deze getemporeerde verhoging.

Sluiting

Aangezien er verder geen vragen of opmerkingen zijn, sluit de voorzitter de vergadering om 20:20 uur, en geeft hij het woord aan de spreker van deze avond: dr. Richard Paping.

Correcties bij 'Een brief van een soldaat uit Obergum tijdens de Belgische opstand in het jaar 1831 aan zijn familie', Aflevering 1, in: *Infobulletin Winshem* jg. 15 nr. 3 en jg. 16 nr. 1 (mei 2011).

In de brieftekst van de tweede bladzijde van de brief van Cornelius Hopma op p. 5, regel 22 dient de N van 'Nijmegen' vet gedrukt.

Onderaan p. 10 aan het slot van de kolom is boven het onderschrift 'Het eerste huwelijk van Bartelt Hindriks Hopma, boerenarbeider/dagloner te Obergum, met Trijntje Klasen Borgman. 1807-1816' de verkeerde afbeelding geplaatst. Deze moet

worden vervangen door de onderstaande. In de tekst van de inschrijving ontbreekt bij Bartelt Hindriks de later aangenomen achternaam Hopma. De naam van zijn eerste vrouw wordt gespeld als 'Trijntje Klaassen'.

Jacques Tersteeg.

P e d i c u r a

gediplomeerd voetverzorgster
aantekening diabetische voet
hotstone-massage
voetreflexzonetherapeute
massage-therapeute
en stoel shiatsu

fennie braad
nieuwstraat 48
9952 ej winsum

06 - 20 43 78 49
behandeling op afspraak

Winsums Verleden

Winshemer Dubbel Gebeide Graengenever
literkruik

**Slijterij Guikema
Gall & Gall**

www.slijterijguikema.nl
Hoofdstraat W.7 9951AA Winsum
tel. 0595 - 444032

*Al bijna een halve
eeuw van Winshems
historie hét adres voor
tapijt ende gordijnen
ende rest*

...daarvoor gaat u naar
binnen

G. Reindersstraat 2 9951 CC Winsum tel 0595-441584

Hoofdstraat W13 te Winsum
0595-444322